

ВПЛИВ УМОВ ПРАЦІ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ НА ФОРМУВАННЯ СЛУЖБОВО-ПРОФЕСІЙНИХ І ОСОБИСТИХ СТЕРЕОТИПІВ ПОВЕДІНКИ ЇЇ ПЕРСОНАЛУ В СЛУЖБОВОМУ ТА СОЦІАЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Кобзар В.В.

Чернігівський національний технологічний університет

Стаття присвячена проблемі професійної деформації персоналу пенітенціарної системи. Розглядаються питання впливу даного феномену на поведінку двох абсолютно різних за своїм соціальним і правовим статусом і роллю категорій осіб – працівників даної системи і засуджених. Аналізується ситуація за якої здійснюється формування їхньої поведінки та реакції у певних умовах. Пропонуються імовірні шляхи мінімізації існуючої проблеми. Обґрунтовується авторське бачення її вирішення.

Ключові слова: деформація, професійна деформація, пенітенціарна система, пенітенціарна установа, персонал пенітенціарної системи, засуджені.

Постановка проблеми. Очевидним є те, що будь-яка діяльність являє собою важливий засіб формування і розвитку людини як особистості. Службова діяльність персоналу пенітенціарної системи не становить виключення з цього правила. Але професійне виконання ним своїх службових обов'язків, поряд з позитивним ефектом, який виражається в реалізації потенціалу особистості, звідси й розкритті масштабів свого внутрішнього «Я», може призводити до побічних негативних наслідків, одним з яких є професійна деформація, яка суттєво впливає на відчуття моралі, на культурні та етичні засади забезпечення діяльності будь-кого з працівників, які включають внутрішню і зовнішню сфери застосування. [Див., н-д: 1, с. 214].

До зовнішньої сфери застосування належать ті, що впливають на стосунки персоналу пенітенціарних установ з населенням, окремими суб'єктами. Зовнішня його культура виражена іміджем [2, с. 140], який будується відповідно до властивих особі характеристики та дій уявою широкого кола громадськості.

Внутрішня сфера застосування включає взаємини колег, товаришів один з одним, начальників з підлеглими, тобто морально-психологічний клімат і культура поведінки в колективі. Внутрішня культура виявляється також у спілкуванні, культурі мислення, благородних вчинках, почуттях, здатності прийти на допомогу, толерантності, схильності до емпатії.

Всі ці сфери застосування оформлюються поняттям професійної етики, яка являє собою своєрідний кодекс поведінки, що окреслює певний тип взаємовідносин між суб'єктами відносин у їх професійній діяльності, а також поняттям моралі, яке охоплює норми моральної культури та культурно-етичні норми.

Поняття культури в загальному сенсі, що застосовується до будь-якої особи, вивчалось в контексті її зв'язку з іншими соціальними цінностями у якості вектору реалізації оптимальної поведінки за певних обставин Я. Щепанським, С. Сливкою, Т. Аболіною, Є. Маркаряном [3, с. 49; 4, с. 40; 5, с. 195; 6, с. 97]. Кожен з цих науковців допускав прямо або евентуально, що культуру будь-якої особи характеризує її праця, і взагалі будь-яка діяльність, виконання службових обов'язків. В усякому разі, на наш погляд, особливо важливим є результат, який надає предметності певним спонуканням.

Тому можна погодитися з Ф. М. Щербаком, який наголосив на невід'ємності категорій «праця» та «діяльність» від категорії «культура» [7 210, с. 3], оскільки будь-яка праця, діяльність програмується і здійснюється через культурний механізм, формуючи професійну культуру, яка, на думку

І. Л. Дехтярьова, С. С. Сливки, С. В. Кушнарьова, покликана реалізувати кваліфіковане, сумлінне і ретельне виконання трудового процесу, своїх обов'язків [8, с. 210; 9, с. 15; 10, с. 105]. А отже, вибір своєї професії персоналом системи виконання покарань обов'язково повинен бути свідомим. Протилежна позиція, як наголошував З. Є. Шумейко, є недопоміжкою роботи комплектуючих органів кримінально-виконавчої служби, що в подальшому знаходить свій прояв в тій формі поведінки, яка виражена відсутністю культури [11, с. 81].

Об'єктивно це також пов'язано зі змістом, організацією, умовами службової діяльності, морально-психологічними та кримінологічними характеристиками її окремого об'єкту – окремого засудженого, їхніх груп [12].

Отже, умови праці в оточенні «спеціального контингенту» викликають стан постійної напруги, що в подальшому переходить у звичайний. При дотриманні обачливості, яка не дозволяє спровокувати екстремальні процеси і стресові ситуації, стан напруги у такої категорії працівників не виходить із так званої «порогової» щаблі [13, с. 376]; однак процес постійної емоційної саморегуляції передбачає виникнення психологічного дисбалансу і, як наслідок, розвиток професійної деформації, яка містить прояв у вигляді девіантної поведінки як до ув'язнених безпосередньо, так і по відношенню до інших соціальних категорій осіб.

Тому саме такий феномен як професійна деформація, з її безпосереднім впливом на відчуття моралі, заслуговує особливій уваги при розгляді простору функціонування кримінально-виконавчої системи в цілому, і зокрема відносно кожного її працівника, і відноситься до основного завдання нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень, публікацій. Наразі, даної тематики торкались у своїх працях М. Г. Дебольський, Б. Г. Бовін, М. П. Сатуров, В. С. Медведєв, В. М. Синьов, З. Є. Шумейко, С. С. Сливка, Ф. Зімбардо, Х. Зер. Ними було сформульовано своєрідне бачення на службовий професіоналізм персоналу пенітенціарної системи, беручи до уваги специфіку його діяльності. Окремою строкою або ж частково висвітлювалось питання професійної деформації, яка вбачається звичайним явищем в умовах праці зі спецконтингентом, який уособлюють засуджені до позбавлення волі особи.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Так, професійна деформація виражена комплексом специфічних змін окремих рис, структури особистості в цілому. Говорячи про неї, мають на увазі вплив умов і змісту професійної ді-

яльності на негативну зміну особистих якостей і поведінку співробітників названої системи, на їх професійну культуру.

Ці зміни полягають у гіпертрофії і подальшій трансформації у свою протилежність професійно важливих рис (пильність – у підозрілість, впевненість – у самовпевненість і т.п.), актуалізації розвитку соціально-негативних рис (жорстокість, мстивість, цинізм), дисгармонійному, спотвореному співвідношенні окремих рис.

Особливо небезпечним є те, що часто ті працівники пенітенціарної системи, які мають безпосередній контакт з засудженими, реалізуючи фундаментальну духовну потребу бути визнаними іншими, активно відтворює свою деформовану сутність у найближчому соціальному оточенні. Таке відтворення здійснюється через повсякденну діяльність та спілкування і йде шляхом поступового розширення кола осіб (засуджені, колеги, сім'я, друзі) та поглиблення психологічного представництва в них.

Головним тут є й те, що імовірність професійної деформації персоналу залежить від його службово-трудоного стажу та сили деформуючого впливу. Наприклад, серед співробітників пенітенціарних установ зі стажем служби, що перевищує десять років, набагато більше акцентуантів, ніж серед співробітників, молодших за терміном проходження служби у цій парадії.

На більш ранніх етапах проходження служби такі зміни мають прояв лише у засвоєнні професійного жаргону, наслідуванні деяких манер поведінки засуджених, а в подальшому – у втраті здібності до емпатії, співчуття до чужого горя, у формуванні установок на посилення жорсткості покарання. Крайовими формами прояву професійної деформації є рукоприкладство, грубість, застосування спецзасобів без крайньої необхідності [14, с. 194].

За таких умов тема професійної деформації персоналу пенітенціарної системи сьогодні все більше набуває своєї актуальності, бо на даному етапі стоїть питання протиріч: хто більше несе страждання – ув'язнений, змушений притерпіювати певні обмеження, насамперед волі, та виправно-виховний вплив з боку персоналу даної системи, який професійно деформувався повністю або частково, або стоїть на межі профдеформації; чи співробітники пенітенціарної установи, що змушені знаходитися в одній площині з ув'язненими різних психоемоційних груп, спілкуватися з ними, застосовувати заходи щодо їхнього виправлення, пов'язані з безпосереднім виконанням своїх функцій та завдань, перебувати в постійній напрузі, усвідомлюючи специфічний характер своєї роботи. То ж про це більш детально.

Виклад основного матеріалу. Так, наглядно механізм формування професійної деформації персоналу пенітенціарних установ і її вплив на засуджених був описаний у праці «Експеримент з модельованою тюрмою», де її авторами був зроблений висновок, що саме соціальна роль (наприклад, «наглядач») змінює психологію і поведінку людини, закликаючи діяти на основі сформованих соціальних стереотипів і експектацій (чекань) [15, с. 154]. На наш погляд, це дуже вдале описання.

На етапі підготовки до експерименту було відібрано 24 піддослідних, учнів коледжу. Їх розділили на дві різні групи, які за своїми соціально-демографічними та психологічними властивостями кардинально не відрізнялись одна від одної, але одна група виконувала роль «наглядачів» в'язниці, а інша – «засуджених». Під приміщення тюрми був відведений підвал споруди, де були облаштовані три камери з ґратами, нарами, та іншими атрибу-

тами, а також карцер. Усі зовнішні атрибути «наглядачів» (форма, дубина та ін.) і «засуджених» (їх уніформа з особистим номером на спині та грудях, браслет з ланцюгом на гомілці) сприяли ідентичності особистості з виконуваною соціальною роллю. «Наглядачі» працювали позмінно, а «ув'язнені» повинні були провести у камерах два тижні.

Відеозапис зафіксував, що вже з перших годин спілкування між так званими «ув'язненими» і «наглядачами» почали встановлюватись відносини ворожості й напруги. У більшості мнимих ув'язнених спостерігались такі симптоми, як втрата особистої індивідуальності, оскільки усі були схожі один на одного, зниження почуття особистої гідності та самоповаги, пригнічення, ворожість по відношенню до наглядачів; у ту ж саму чергу емоції обурення і гніву проявлялися з боку протилежної групи. Експеримент, розрахований на два тижні, довелося припинити по закінченні семи днів. Причому вагому роль у його зупинці зіграла категорія «ув'язнених», які впали в стан стійкої депресії та психологічної напруги; інша ж група «наглядачів» майже залишилась осторонь і, пристосувавшись до нових обставин, не втратила жодного учасника експерименту [Див. детальніше: 15].

«Модельована тюрма» наглядно підтвердила, що соціальна ізоляція у вигляді позбавлення волі здійснює неабиякий вплив на психіку людини, причому набагато сильніший, ніж це собі може уявити персонал пенітенціарної системи, хоча у яких, в процесі їх постійної роботи з ув'язненими, також спостерігається розвиток певних відхилень, в результаті чого можна говорити про їх екзальтованість.

Американський вчений Х. Зер свого часу підкреслив, що традиційна тюрма і атмосфера у ній позбавляють людину почуття власної гідності. «... За своєю суттю, тюремні правила і норми приписують постійне послухання, вміння слідувати наказам, виконувати їх... Покірність і послухання – ось той урок, який покликана надати тюрма, але менше за все цей урок стане в пригоді, щоб освоїтися на свободі...» [16, с. 47-48].

Строк кримінального покарання, вид режиму та його атрибути, а також відношення персоналу пенітенціарної установи до ув'язненого, з однієї сторони, повинні викликати у нього переживання, здатні втримати його від скоєння нових злочинів, а з іншої – не повинні пагубно відбиватися на його здоров'ї та стані психіки під впливом виховних робіт її персоналу, а також інших чинників, які прямо або опосередковано впливають на його перевиховання. Тому не випадково, в процесі формування кримінально-виконавчої системи, в усіх країнах вагому увагу звертають на принцип гуманізму умов утримання засуджених до позбавлення волі та відношення до них персоналу виправної установи [17, с. 86].

Бо вже сам факт скоєння злочину, арешт, поміщення під варту в процесі попереднього слідства і сам судовий розгляд справи, відбування покарання в кримінально-виконавчій установі, здійснюють, на нашу думку, вплив на психіку і поведінку людини, яка скоїла злочин, а моральне відношення до такої особи персоналу тюрми визначає, як буде проходити процес її виховання і який результат буде досягнутий згодом: чи зробить певні позитивні висновки і стане на шлях ресоціалізації, усвідомлюючи моральну і правову необхідність свого існування в соціальному просторі, чи адаптується до нового способу існування в правовому полі, і чи буде така особа нести користь суспільству; або навпаки, її психіка в подальшому буде остаточно деформована до станів постійних та стійких психічних розладів,

які будуть спонукати до систематичних проявів по-дразливості, агресії, невгамовності та ін.

Отже, процес деформації психіки ув'язненого і, як слідство, його поведінки детермінується, окрім інших чинників, моральним ставленням до нього персоналу системи виконання покарань. Таким чином, не можна применшувати тієї ролі, яку виконують її кадри по відношенню до засуджених, оскільки тут необхідно визначити, чи є адекватною вже їх поведінка відповідно до певних обставин, чи мають місце девіантні прояви у виконанні своїх обов'язків, спричинені професійною деформацією.

З цього приводу, відзначаючи реальність дій персоналу у виправних закладах кримінально-виконавчої системи відносно його деформації, Ф. Зімбардо позначав, що «наглядач тюрми – така ж жертва системи як і ув'язнений» [18, с. 172].

Висновки. Таким чином, в професійній деформації вбачається не просто відгук тоталітаризму чи прояв менталітету, характерний для певної нації, а загально-людський соціально-психологічний феномен.

Однак вважаємо, що в ситуації будь-якої складності, і за впливу будь-яких зовнішніх факторів на особу, остання здатна завжди самостійно приймати рішення і нести за них відповідальність. І фактор моральності відіграє за даних обставин першочергове значення.

З урахування існуючого положення, науковці та практики, згідно існуючого в них досвіду, пропонують шляхи подолання даного феномена. Так, наприклад, В. С. Медведєв визначає три головні

напрямки: адміністративно-організаційний, відновлювано-реабілітаційний, психологічно-виховний [19, с. 42-43].

У межах загальної мети, за для досягнення очікуваного результату, кожен напрямок покликаний вирішувати конкретне завдання. Багато в чому даний результат залежатиме від послідовного проведення заходів у всіх трьох напрямках. Ми не будемо зупинятися на аналізі кожного з них, але зауважимо, що, на нашу думку, будь-який перелік заходів завжди не є вичерпним, і він лише умовний. Пояснюємо чому: коли говорять про необхідність подолання професійної деформації, використовуючи на практиці комплекс певних заходів боротьби з нею, то мало враховують, або не враховують зовсім, такі фактори як свідоме бажання особи і її безпринципне розуміння самої необхідності усунення впливу цього феномена на свою поведінку. Іноді постраждала особа настільки звикає до набутого в результаті професійної деформації стану, що не вбачає причини, за якої вона повинна від нього відмовлятися. Вся справа в тім, що їй поступово починають подобатися і, як вона вважає, імпонувати їй, ті якості в своєму характері, поведінці, яких вона раніше за собою не спостерігала і не могла набути за звичайних обставин. І тут потрібно більш глибоко підходити до розуміння такої ситуації, беручи до уваги вище названі фактори. А вже саме від цього залежатиме той критерій якості, який має свою прерогативу, і який матиме місце в майбутньому.

Список літератури:

1. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України: [підруч. для вузів МВС України] / О. М. Бандурка; Ун-т внутр. справ. – Х.: юридична література, 1998. – 477 с. – Бібліогр.: с. 473 та в підряд. приміт.
2. Пірен М. Конфлікт і управлінські ролі: соціо-психологічний аналіз: навч.-практ. посіб. / Пірен Марія Іванівна – К.: УАДУ. 2000. – 200 с.
3. Щепанский Я. Элементарные понятия социологии / Щепанский Ян; [пер. с пол. В. Ф. Чесновой]. – Новосибирск, 1967. – 247 с.
4. Сливка С. Професійна культура юриста: теорет.-методол. аспект / С. Сливка. – Львів: Світ, 2000. – 333 с. – Бібліогр.: с. 305-326.
5. Аболіна Т. Г. Моральна культура в контексті соціокультурної динаміки (філософсько-етичний аналіз): дис. д-ра філос. наук / Аболіна Т. Г. – К.: Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 1999. – 401 с.
6. Маркарян Е. С. Теория культуры и современных наук. Логико-методический анализ / Маркарян Е. С. – М.: Мысль, 1983. – 256 с.
7. Щербак Ф. Н. Профессионально-нравственная культура труда / Щербак Ф. Н. – М.: Знание, 1985 – 64 с.
8. Дехтярев И. Л. О культуре и стиле работы начальствующего состава органов внутренних дел / Дехтярев И. Л. – К., 1972. – 187 с.
9. Сливка С. С. Професійна культура працівника міліції: монографія / С. С. Сливка; Львів. ін-т внутр. справ. – Львів, 1995. – 92, [2] с.: табл. – Бібліогр.: с. 89-93.
10. Кушнар'єв С. В. Формування професійної культури майбутніх працівників правоохоронних органів / Кушнар'єв С. В. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики – К.: КІВС, 2002. – С. 105.
11. Шумейко З. Є. Психолого-педагогічні передумови вдосконалення професійної культури співробітників Державної кримінально-виконавчої служби / Шумейко З. Є. // Удосконалення фахової підготовки співробітників державної кримінально-виконавчої служби: зб. матеріалів навч.-метод. семінару – К.: ДДУ ПВП. 2005. – С. 81.
12. Синьов В. М. Підготовка спеціалістів для пенітенціарної системи / Синьов В. М. // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – 1996. – № 1. – С. 17-24.
13. Регуляция состояния напряженности сотрудников в стрессогенных ситуациях // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 2001. – № 6. – С. 376.
14. Дебольский М. Г. Психологические требования к личности и деятельности персонала пенитенциарных учреждений / М. Г. Дебольский, А. В. Пищелко, В. И. Белослудцев, И. И. Соколов – М.: Ось-89, 1998. – С. 194.
15. Бовин Б. Г. Методические рекомендации по психологическому отбору лиц, поступающих на работу в исправительно-трудовые учреждения / Б. Г. Бовин – М., 1993. – С. 154.
16. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / Зер Х.; пер. с англ. Л. М. Карнозовой. – М.: Судебно-правовая реформа, 1998. – 354 с.
17. Стурова М. П. Гуманистические преобразования характера взаимоотношений в исправительном учреждении / М. П. Стурова, В. Б. Шабанов, А. С. Новоселова – М., 1998. – 86 с.
18. Зімбардо Ф. Соціальне впливляння / Зімбардо, Филип, Ляйпше, Майкл; [пер. с англ. Н. Мальгина, А. Федоров]. – СПб.: ПИТЕР, 2000. – 444 с.: ил., табл. – (Мастера психологии). – Библиогр.: с. 426-444.
19. Медведєв В. С. Шляхи попередження та подолання професійної деформації працівників УВП / Медведєв В. С. // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – 1996. – № 1. – С. 42-43.

Кобзарь В.В.

Черниговский национальный технологический университет

ВЛИЯНИЕ УСЛОВИЙ ТРУДА ПЕНИТЕНЦИАРНОЙ СИСТЕМЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ СЛУЖЕБНО-ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ И ЛИЧНЫХ СТЕРЕОТИПОВ ПОВЕДЕНИЯ ЕЕ ПЕРСОНАЛА В СЛУЖЕБНОЙ И СОЦИАЛЬНОЙ СРЕДЕ

Аннотация

Статья посвящена проблеме профессиональной деформации персонала пенитенциарной системы. Рассматриваются вопросы влияния данного феномена на поведение двух совершенно разных по своему социальному и правовому статусу и роли категорий лиц – работников данной системы и осужденных. Анализируется ситуация, при которой осуществляется формирование их поведения и реакций в определенных условиях. Предлагаются возможные пути минимизации существующей проблемы. Обосновывается авторское видение ее решения.

Ключевые слова: деформация, профессиональная деформация, пенитенциарная система, пенитенциарное учреждение, персонал пенитенциарной системы, осужденные.

Kobzar V.V.

Chernihiv National Technological University

THE INFLUENCE OF PENITENTIARY SYSTEM WORKING CONDITIONS ON THE FORMATION OF THE SERVICE, PROFESSIONAL AND PERSONAL STEREOTYPES OF ITS STAFF'S BEHAVIOR IN THE SERVICE AND SOCIAL ENVIRONMENT

Summary

The article is devoted to the problem of professional deformation of the staff of the penitentiary system. The questions of the influence of this phenomenon on the behavior of two absolutely different categories of persons: the staff of the penitentiary system and the criminals are examined. The original situation of formation of their behavior and their reaction in certain professional conditions are analyzed. The possible ways of minimizing the existing problem are proposed. The author's vision of its solution is substantiated.

Keywords: deformation, professional deformation, penitentiary system, penitentiary institution, staff of the penitentiary system, prisoners.

УДК 340.12

ДЕРЖАВНА ІДЕОЛОГІЯ: ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ТА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ

Лебедева О.В.

Київський коледж легкої промисловості

Стаття присвячена основним елементам та механізму реалізації державної ідеології. Підкреслено, що політична ідеологія являє собою систему ідей, цінностей і уявлень, що виправдує вимоги соціального суб'єкта на владу та її використання з метою реалізації своїх інтересів. Тоді коли державна ідеологія формується водночас з утворенням держави, при цьому основним суб'єктом її формування та носієм є народ.

Ключові слова: ідеологія, держава, політична ідеологія, державна ідеологія, елементи державної ідеології, механізм реалізації державної ідеології.

Постановка проблеми. Існує досить велика кількість визначень ідеології, які відрізняються один від одного. Представлена різноманітність визначень пов'язана з тим, що ідеологія досить складне, багаторівневе і багатофункціональне утворення, яке належить конкретній культурно-історичній епосі. Залежно від ситуації проявляються різні властивості і якості цього явища, розкривається її субстанціональна сутність.

Поняття «ідеологія» і «політична ідеологія» вживаються як взаємозамінні. «Неполітичної» ідеології не може бути в принципі. Кожна ідеологія в тій чи іншій формі містить оцінку існуючого соціально-політичного порядку, виправдовує наявний

або передбачений суспільний устрій і обґрунтовує шляхи досягнення мети суб'єкта за допомогою політичних засобів.

Політична ідеологія являє собою систему ідей, цінностей і уявлень, яка виправдує вимоги соціального суб'єкта на владу та її використання з метою реалізації своїх інтересів. З утворенням держави формується державна ідеологія, водночас основним суб'єктом її формування та її носієм є народ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означеною проблемою займалися такі видатні вчені, як: В. Бакулов, К. Вольней, Л. Вонсович, Р. Кабаніс, В. Мельник, П. Сорокін, А. Трасі та ін. Таким чином, ґрунтуючись на думках видатних вчених, спробує-